

Jos van der Lans

Waarom de energietransitie zonder opbouwwerk vast gaat lopen!

Energiearmoede, isolatie, zonnepanelen, aardgasvrij, warmtenetten, subsidieregelingen, energiedeelprojecten, warmtepompen, wijkuitvoeringsplannen, energiecoöperaties. De afgelopen jaren is het idioom van de energietransitie met tal van begrippen verrijkt. Het bruist, het groeit – alles wijst er op dat zich hier een nieuwe bedrijfstak ontwikkelt, compleet met consultants, bedrijven, innovaties, onderzoeksbureaus, statistieken, verdienmodellen en wat dies meer zij. Zelfs op de winstgerichte markt van aandelen is duurzaamheid voor veel beleggers een serieuze beslisfactor geworden. Niemand kan zeggen dat er de sinds het klimaatakkoord in 2015 in Nederland niets is gebeurd.

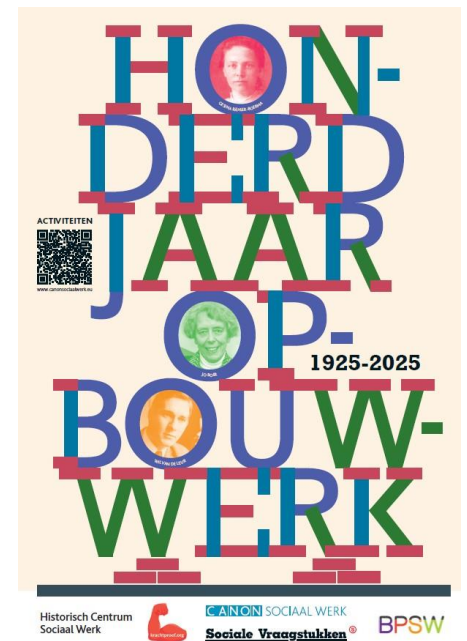
Dat zag Anita Keita ook. Als directeur/bestuurder van de welzijnsorganisatie Versa Welzijn, actief in de regio Gooi- en Vechtstreek en Amsterdam, zag ze de urgentie van de energietransitie groeien. Ze zag steeds meer zonnepanelen verschijnen op de daken van de huizen. Ze zag initiatieven van mensen om te verduurzamen, ze las beleidsnota's van de gemeenten in haar regio waar de goede voornemens van afspatten.

Maar ze zag ook iets anders. Ze zag ook de energiearmoede, mensen in tochtige en beschimmelde huizen. Ze zag landelijke adviesbureaus wijken intrekken om draagvlak voor renovaties en verduurzaming te organiseren om daarna weer snel te vertrekken. Dat wat gezaaid was, stierf een stille dood. Dus besloot ze zelf stappen te zetten. Ze benoemde een “Kwartiermaker Sociale Energietransitie” en legde contact met energiecoöperaties die in de verschillende gemeenten actief waren.

* * *

Dat eigennuttige besluit leverde Keita van gemeentezijde direct de nodige kritiek op. Hoezo was Versa hiermee bezig? Hiertoe had de gemeente geen opdracht gegeven. Keita hield echter voet bij stuk: welzijnswerk moet anticiperen op wat er in de praktijk gebeurt. De gemeente heeft niks aan een partner die wacht tot ze een opdracht krijgt en ook inwoners zijn niet geholpen met een afwachtende welzijnsorganisatie.

Uiteindelijk kwam één gemeente in de regio over de brug. Die gemeente vroeg Versa om een opbouwwerker energietransitie in te zetten. De opbouwwerker, Jerrel Oron, legde in samenwerking met de lokale energiecoöperatie contact met bewoners in wijken met een hoge concentratie sociale huurwoningen. Zo ontstond een overzicht van waar bewoners mee kampten en wat er wenselijk was aan duurzaamheidsmaatregelen om de energiekosten betaalbaar te houden. Daarnaast vroeg de gemeente om duurzaamheid en de energietransitie onderdeel te maken van al het sociaal werk: jongeren- en kinderwerkers, maatschappelijk werkers, sociaaljuridisch dienstverleners. Iedereen werd hierin getraind, dat veranderde de *mindset* van sociale professionals. Zo kwamen de vele aspecten van duurzaamheid steeds vanzelfsprekender ter sprake in contacten met bewoners. Het werd een onderdeel van het werk.

De kritiek verstomde volledig toen energiearmoede in 2022 landelijk op de agenda kwam en gemeenten middelen van het Rijk kregen om woningen te isoleren. De opbouwwerker kon, in samenwerking met energiecoöperaties energiefixers inzetten: vrijwilligers die mensen helpen hun woningen te isoleren. Sociaal Juridisch dienstverleners gingen, op verzoek van woningbouwcorporaties, op bezoek in woningcomplexen, vaak deur-aan-deur, vooral om de (toeslagenaffaire)angst weg te nemen om toeslagen aan te vragen.

Maar opbouwwerker Jerrel Oron vond dat veel te schamel. Het aanbrengen van tochtstrips en aluminiumfolie in een wooncomplex met schimmel en tocht is niet toereikend. Dat is pleisters plakken op open wonden. Bewoners werden door hem bij elkaar gebracht en gezamenlijk stelden zij eisen aan de woningbouwcorporatie. Met succes: de verduurzaming van de woningen werd naar voren gehaald.¹

Zo moet het, aldus Anita Keita. Maar zij tekent daar wel bij aan dat er binnen Versa met Jerrel Oron nog maar één vaste opbouwwerker energietransitie in dienst is. Alle andere inzet van personeel moet worden betaald uit steeds nieuwe tijdelijke middelen. Dat maakt de aanpak kwetsbaar. Als je opbouwwerkers steeds maar voor een half jaar kunt betalen, kan je geen kennis en continuïteit opbouwen. Ook het aangaan van duurzame relaties met bewoners wordt daardoor problematisch.

Daarover heeft zij bij de gemeenten meermaals aan de bel getrokken. Dat viel niet in goede aarde. Haar kritiek leidde zelfs tot gespannen verhoudingen met haar opdrachtgevers die toch het liefst de vinger aan de pols en de hand op de knip houden - één van de redenen waarom Keita inmiddels van baan is veranderd. Voor welzijnsorganisaties is het lastig om dit soort kwesties hoog op te spelen, want in een volgende aanbestedingsronde zouden ze door al te veel dwarsheid zomaar de kous op de kop kunnen krijgen. Zowel gemeenten als welzijnsorganisaties zouden daarom, zo meent Keita en vele welzijnsbestuurders met haar, enorm gebaat zijn bij een landelijk stimuleringsbeleid, een Nationaal Programma Bewonersondersteuning Energietransitie, om de inzet van opbouwwerkvaardigheden structureel mogelijk te maken.² Zo'n programma verlost gemeenten en organisaties van het jaarlijkse financiële gekissebis en voorziet de lange adem van energietransitie van de noodzakelijke extra zuurstof.

Landelijk beleid over het inzetten van opbouwwerk voorziet de lange adem van energietransitie van de noodzakelijke extra zuurstof.

* * *

In 2025 bestaat het opbouwwerk in Nederland 100 jaar.³ De geschiedenis begint een eeuw geleden in het verpauperde zuidoosten van Drenthe, nadat daar de turfindustrie compleet is ingestort. Dat laat diepe sporen na. De streek was al nooit erg welvarend geweest, maar als gevolg van het wegvallen van werk leeft een groot deel van de bevolking in bittere armoede en zelfs in plaggenhutten. Commissaris van de Koningin J.T. Linthorst Homan (1873-1932) heeft daarover al in 1921 de alarmklokken geluid. In het hele land worden voor het arme Drenthe geld

¹ Zie: <https://www.versawelzijn.nl/opbouwwerk-energietransitie-hoort-in-het-sociaal-domein/>

² Zie: Jan Buijze, Jiska van den Hoek, Johan Andréé, Marcel van Leeuwen, Maudy Hylkema, Yvonne Zuidgeest (2024), *Geen energietransitie zonder welzijnsorganisaties*. Socialevraagstukken.nl. <https://www.socialevraagstukken.nl/geen-energietransitie-zonder-welzijnsorganisaties/>

³ Zie voor ene overzicht van de festiviteiten: https://www.canonsociaalwerk.eu/details.php?canon_id=823

en goederen ingezameld. De regering verzoekt de Commissaris om alles in het werk te stellen om de economische en sociale neergang in de Drentse veengebieden te keren.

Linthorst Homan weet wat hij wil niet wil. Hij wil niet dat elke kerkelijke gezindte op eigen houtje wat gaat doen, dat zet geen zoden aan de dijk. Wat hij *wel* wil is dat alle instanties gaan samenwerken en plekken tot stand gaan brengen waar mensen terecht kunnen en vooruit geholpen kunnen worden. Die samenwerking resulteert in de stichting Opbouw Drenthe, die meerdere dorpshuizen in de veenstreek uit de grond stamp.

De activiteiten die vervolgens in en rond de dorpshuizen worden verricht leggen de kiem voor een nieuw vak: het opbouwwerk. Daarbij gaat het om het stutten van de samenleving, om het vormen van veerkrachtige gemeenschappen. Dat lukt niet door individuele begeleiding, maar dat vraagt om collectieve plekken waar mensen elkaar kunnen treffen en waar ze gebruik kunnen maken van voorzieningen. Dat kan door verenigingen van de grond te tillen, waarin mensen zich organiseren en die sociale of culturele doelen nastreven. Als de ondergrond van het samenleven schraal is, zoals in het armlastige Drenthe het geval is, moet je zorgen dat deze vruchtbaar wordt. Dat is waar het in het opbouwwerk om draait.

* * *

Na de Tweede Wereldoorlog, toen het hele land gedemoraliseerd en onthecht was, staat de Stichting Opbouw Drenthe model voor de oprichting van Provinciale Opbouworganen. Op het nieuwbakken Ministerie van Maatschappelijk Werk wordt in 1952 een aparte afdeling maatschappelijk opbouwwerk ingericht. De industrialisering van Nederland is in een hogere versnelling gekomen: steden breiden zich uit met nieuwe woonwijken; oude verbanden vervliegen; mensen worden mobieler, jongeren gedragen zich vrijmoediger. Het idee achter de Haagse afdeling is dat dit proces van ingrijpende veranderingen in goede banen geleid moet worden. Zoals individuele gezinnen geholpen kunnen worden door op individuen gericht maatschappelijk werk, zo zouden groepen mensen in buurten en wijken ondersteund kunnen worden door op gemeenschapsvorming gericht ‘maatschappelijk opbouwwerk’.

Er bestaat echter nog geen echte professie die zich op samenlevingsopbouw en gemeenschapsvorming richt. Zo’n professie van de grond tillen wordt de missie van Gradus Hendriks (1920-2007), die in 1953 in dienst treedt van het nieuwe ministerie. Tijdens een studiereis in 1954 maakt Hendriks in Amerika kennis met meerdere praktijkvoorbeelden van ‘community organization’, zowel op het platteland als in saneringswijken in grotere steden. Daar krijgt hij een beeld van wat *community workers* allemaal doen en hoe de overheid ‘social engineering’ kan stimuleren.

Hendriks is onder de indruk. Hij krijgt zijn minister Marga Klompé zo ver om in het vak opbouwwerk te investeren. Begin jaren zestig starten er op de Sociale Academies de eerste opleidingen voor opbouwwerkers. In 1963 komt er een landelijke subsidieregeling voor het (maatschappelijk) opbouwwerk. In 1965 komt er zelfs een eigen kennisinstituut: het Nederlands Instituut voor Maatschappelijke Opbouw (NIMO).

Eind jaren zestig – Nederland ondervindt dan een gedaanteverwisseling waarin het woord democratisering een vooraanstaande plaats opeist – behoren opbouwwerk en samenlevingsopbouw tot de geaccepteerde beleidsinstrumenten van de overheid. Marga Klompé omschrijft het in 1968 als volgt: ‘Samenlevingsopbouw gaat om een proces, dat bewust

1925: Als de ondergrond van het samenleven schraal is, zoals in het armlastige Drenthe het geval is, moet je zorgen dat deze vruchtbaar wordt.

in gang wordt gezet om een territoriale samenleving – een dorp, een wijk, een streek – direct te activeren, en daarbij de bevolking te brengen tot inspraak, tot medezeggenschap en tot het mede-dragen van het beleid voor het welzijn, in de buurt, in het dorp, in de streek. Het is dan de functie van het opbouwwerk, dit proces in gang te zetten, te begeleiden, vorm en inhoud te geven.’

* * *

Zag Klompé opbouwwerkers nog als een soort neutrale procesbegeleiders in de jaren zeventig worden ze gedwongen partij te kiezen. De landelijke en gemeentelijke overheden maken zich in die jaren op voor een grootschalige opschoning van de vooroorlogse woonwijken. Het sleutelwoord in die aanpak is *cityvorming*. Steden moeten zich aanpassen aan de moderne eisen van het vervoer en de economie. Daarvoor moeten bouwvallige vooroorlogse wijken plaats maken voor verkeersaders en kantoren.

Deze rigoureuze aanpak stuit op massaal verzet, niet alleen in Amsterdam, met de beroemde Nieuwmarktrellen in 1975 als iconisch voorbeeld, maar in vrijwel alle gemeenten van enige omvang staan bewoners op om een halt toe te roepen aan de opstomende bulldozers. Opbouwwerkers moeten kiezen: staan ze aan de kant van de overheden met hun grootschalige plannen of aan de kant van bewoners die zich verzetten tegen de onteigening van hun leefomgeving. Het is een keuze waar niet lang over hoeft te worden nagedacht: opbouwwerkers zijn er voor bewoners, daar ligt niet alleen hun hart, het faciliteren en ondersteunen van bewegingen van onderop behoort tot de essentie van hun vak.

Als in de stadsvernieuwing het roer om gaat en de sloopplannen van de tekentafels vervangen worden door een aanpak waarin ruimte was voor de verlangens van bewoners, het ‘bouwen voor de buurt’, werken opbouwwerkers in opdracht van bewonersgroepen en spelen zij een belangrijke rol in het vlottrekken van de stadsvernieuwing. Zij ondersteunen en organiseren de stem van bewoners en zorgen er mede voor dat de oude woonwijken in een combinatie van renovatie en kleinschalige nieuwbouw hun historische karakter en hun bevolking kunnen behouden. Wie er nu doorheen loopt is misschien niet altijd onder de indruk van de architectuur, maar bevindt zich wel in aantrekkelijke woonwijken waar de woningen geliefd zijn.

1975: Opbouwwerkers zijn er voor bewoners, daar ligt niet alleen hun hart, het faciliteren en ondersteunen van bewegingen van onderop behoort tot de essentie van hun vak.

* * *

Het verhaal over het opbouwwerk houdt daarmee niet op. Na de euforie van de stadsvernieuwing keerde echter het tij. De overheid verloor haar maakbaarheidspretenties, de markt moest het werk doen en in die nieuwe omstandigheden marginaliseerde het opbouwwerk. Aparte opbouwwerkorganisatie gingen op in grote welzijnsorganisaties, waar het een programmatische bezigheid werd, vaak in deeltijd uitgevoerd. Het vak verdween niet, want als er ergens in een buurt of wijk problemen ontstonden, als cijfers aantoonde dat er een gebrek aan sociale cohesie was dan klonk al snel weer de roep om opbouwwerkers, om community workers. Als de nood aan de man is, kan je altijd nog opbouwwerkers uit de overheidsmouw toveren.⁴

⁴ De geschiedenis van samenlevingsopbouw en opbouwwerk is gedocumenteerd in de Canon samenlevingsopbouw: www.canonsamenlevingsopbouw.nl

Maar de preventieve kracht van het opbouwwerk, het zorgen voor een vruchtbare bodem waarop vitale gemeenschappen kunnen groeien, verdween in de jaren negentig naar de achtergrond. Burgers werden vooral gezien als individuele klanten, als consumenten. Het collectieve verdween meer en meer uit beeld. Dienstbaarheid aan bewoners of bewoners als opdrachtgever, bleek in een wereld waarin marktwerking, schaalvergroting en bedrijfsmatige modellen de overhand kregen, een ongewisse basis om het vak een duurzame professionele basis te verschaffen. Het opbouwwerk miste een sterke institutionele eigenaar.

Wil van de Leur, als directeur van het Landelijk Centrum Opbouwwerk ruim dertig jaar voorman, pleitbezorger en projectontwikkelaar van het opbouwwerk, zag dit proces met lede ogen aan. Hij probeerde het tij te keren door het instellen van een bijzondere leerstoel die vanaf 1989 het opbouwwerk van een wetenschappelijk grondslag moest voorzien. Dat leverde een bibliotheek aan rapporten op, maar die maakten weinig indruk in de wereld waarin de beleidsnota's werden geschreven en de sociale dienstverlening als product en via aanbestedingen in de markt werd gezet. De leerstoel werd opgeheven, het Landelijk Centrum opgedoekt, maar tot zijn laatste snik in 2007 bleef Van de Leur het opbouwwerk vergelijken met een tuimelaar – een poppetje dat door zijn verzwaarde onderkant altijd weer overeind komt als je haar omduwt.⁵

* * *

Het ziet er naar uit dat Wil van de Leur gelijk krijgt. Sinds een aantal jaren is de roep om opbouwwerkers en samenlevingsopbouw weer hoorbaar.⁶ Dat heeft alles te maken met het feit dat de verzorgingsstaat in veel opzichten *out of control* is geraakt. Het stelsel van sociale voorzieningen is complex, bureaucratisch, onpersoonlijk, verkokerd, overgespecialiseerd, geldverslindend en heeft zich ontdaan van wat wel de 'menselijke maat' wordt genoemd. De systeemwereld (van de overheden) heeft zich steeds verder losgezongen van de leefwereld (van de mensen) en in de tussenruimte is het wantrouwen gaan woekeren.

Wijkgericht werken - het mantra klinkt overal op instanties met burgers van doen hebben.

Om dat te boven te komen is er een nieuw operationeel veld gedefinieerd waar eenvoud de complexiteit kan verdrijven, waar samenwerking tussen professionals de verkokering teniet kan doen en de overspecialisering te boven kan komen, waar geldstromen bijeen gevoegd kunnen worden zodat er 'integraal' gewerkt kan worden en waar instituties en de overheid weer een menselijk gezicht kunnen krijgen, waar nieuwe verbindingen tussen de overheid en de burgers mogelijk worden. Dat operationele gebied is de wijk. In een leuze samengevat: van Rijk naar wijk.

Wijkgericht werken - het mantra klinkt op in stadhuisen, kantoren van woningcorporaties, energiebedrijven en zorgverzekeraars, eigenlijk overal waar instanties met burgers van doen hebben. Maar in die wijken wonen mensen, die dit zelf niet bedacht hebben. Die soms van alles met elkaar doen, en vaak ook niet. Die zich gedragen als consumenten of als klagers of als activisten of idealisten. Soms kennen wijken een sterke sociale infrastructuur met veel

⁵ Zie het venster in de Canon samenlevingsopbouw: 1982 Landelijk Platform/Centrum Opbouwwerk ... en zijn directeur Wil van de Leur :

https://www.canonsociaalwerk.eu/nl_opb/details.php?cps=17&canon_id=660

⁶ Jos van der Lans (2020), *De marktwerking voorbij. Samenlevingsopbouw in de 21^e eeuw.*

Participatielezing 2020: <https://www.josvdlans.nl/journalist/boekdetails.php?boeknr=75>

Engbersen, R., Verweij, S., Van der Kamp, J., Nourozi, S., Panhuijzen, B., Van Pelt, M. (2021), *De terugkeer van de samenlevingsopbouw. Achtergronden, praktijkervaringen en toekomstagenda.* Utrecht: Movisie.

<https://www.movisie.nl/sites/default/files/2021-07/De-terugkeer-van-de-samenlevingsopbouw-2021.pdf>

bewonersinitiatieven, maar naarmate de wijken kwetsbaarder zijn, bewoners moeite hebben om zich financieel staande te houden en er weinig sprake is van onderlinge sociale verbanden wordt het contact lastiger. Hoe kan het wijkgericht werken dan nieuwe verhoudingen tussen bewoners, publieke dienstverleners en de overheid tot stand brengen? Hier wijst de geschiedenis de weg. Want het lukt alleen door de voedingsbodem voor bewonersinitiatief vruchtbaar te maken, door mensen bijeen te brengen, door te investeren in samenlevingsopbouw! En zo is de opbouwwerktuimelaar van Wil van de Leur zich de afgelopen jaren opnieuw aan het oprichten.

* * *

Want de nood is aan de man. Dat geldt in ieder geval voor de zorg. De vergrijzing, gecombineerd met een oplopend tekort aan geschoold personeel, brengt het vooruitzicht elke dag dichterbij dat de zorg de vraag niet aankan. In sommige gevallen is dat al aan de hand en staan mensen voor gesloten deuren of vertoeven ze ziekmakend lang op wachtlijsten. Sowieso vinden veel problemen die nu in de spreekkamers van huisartsen aan de orde komen niet een oorzaak in fysiek ongemak, maar in sociale problematiek. Volgens huisartsen is 40 procent van de problemen waar ze mee geconfronteerd worden hiertoe te herleiden, variërend van eenzaamheid, geldzorgen tot relatieproblemen en alles wat daar tussen in zit of mee verband houdt.

Dat proces kan, zo weten we inmiddels, voor een deel getemperd worden door de onderlinge betrokkenheid van mensen te verbeteren. Dat was ook het uitgangspunt dat in de jaren vijftig ten grondslag lag aan de ontwikkeling en verspreiding van het opbouwwerk, aan *community organization*: zorg dat mensen greep krijgen op hun eigen omgeving en er vormen zich patronen die de vitaliteit van de gemeenschap stutten en het sociale welbevinden ten goede komen.

Het sleutelbegrip dat daarvoor in beleidskringen de laatste jaren gemunt is, heet sociale basis.⁷ Een op zichzelf niet heel erg helder begrip dat vooral uitdrukt dat bijvoorbeeld de zorg niet alleen een kwestie is van het aanbod van medische en sociale voorzieningen, maar de uitkomst van samenwerking tussen wat bewoners zelf kunnen opbrengen, wat welzijnsvoorzieningen kunnen aandragen en wat zorgverleners te bieden heeft. Daar ligt dan wel het idee aan ten grondslag dat bewoners zich op enigerlei wijze verenigen,

bijeenkomen, sociale gemeenschappen of netwerken vormen en dat is precies wat opbouwwerkers als hun vak zien. Zij kunnen de verbinding leggen tussen wat er in wijken aan organisatorisch vermogens en veerkracht is, en wat er nodig is om vragen met betrekking tot zorg, leefbaarheid, veiligheid en duurzaamheid gezamenlijk tegemoet te treden. In deze nieuwe wijkgerichte vormen van samenwerking tussen informele netwerken en verbanden en formele dienstverleners en voorzieningen moeten zich 'zorgzame buurten' gaan vormen.⁸

Zorg dat mensen greep krijgen op hun eigen omgeving en er vormen zich patronen die de vitaliteit van de gemeenschap stutten en het sociale welbevinden ten goede komen.

* * *

⁷ Zie: Judith Jansen, Mariël van Pelt, Lou Repetur en Carinda Jansen (2021), *Sterke beleidsinterventies, sterke sociale basis. Een verkenning*. Utrecht: Movisie. <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2021-05/Sterke-beleidsinterventies-sterke-sociale-basis-Movisie.pdf>

⁸ Marcel Canoy, Jan Smelik en Marcel Ham (redactie)023), *Zorgzame buurten. Inspirerende initiatieven die het systeem trotseren*. Utrecht: Movisie. <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2023-05/Zorgzame-buurten-2023.pdf>

Maar deze herlokalisering van de verzorgingsstaat is lang niet het enige dat op de wijken in Nederland afkomt. Er is een opgave die nog veel groter en omvattender is. Waarbij zelfs de stadsvernieuwing, waar tussen 1980 en 1990 toch een kleine 50 miljard gulden (=23 miljard euro) aan werd gespendeerd, bleekjes bij afsteekt. Dan gaat het om de energietransitie en dan met name alles wat er de komende decennia komt kijken met het verduurzamen en uiteindelijk aardgasvrij maken van de woningvoorraad. Dat raakt – met uitzondering van recente nieuwbouw – vrijwel alle woningen in ons land. De energietransitie slaat geen huis, geen straat, geen wijk, geen dorp, geen stad over.

Die opgave is immens. De doelstelling, vastgelegd in het nationale klimaatakkoord van 2019, is dat Nederland in 2050 van het aardgas af moet zijn en dat in principe elk huis dan voorzien moet zijn van een alternatieve duurzame warmtebron. 10 Procent van het huidige woningbestand, vooral woningen die de laatste decennia gebouwd zijn, voldoen daar al aan. Blijft over ruim zeven miljoen woningen, die de transitie nog moeten ondergaan. Van dat bestand is iets minder dan 60 procent eigen woningbezit is. Daarnaast telt Nederland ruim 2 miljoen sociale huurwoningen in eigendom van woningcorporaties en 1 miljoen woningen die beheerd worden door particuliere verhuurders. Bij al die woningen zal op enig moment voor 2050 de gasleiding moeten worden ontkoppeld.

Die woningen bevinden zich in zo'n 13000 buurten en 3000 wijken, met gemiddeld zo'n vier à vijf buurten per wijk. In het proces is het wenselijk – zo luidt het voornemen - dat er op enig moment Wijkuitvoeringsplannen worden opgesteld, waarin wijkbewoners een belangrijke stem moeten krijgen.

Voor zo'n 13000 buurten en 3000 wijken zullen er Wijkuitvoeringsplannen moeten komen waarin bewoners een stem krijgen? Hoe? Dat weet niemand.

Deze Wijkuitvoeringsplannen schetsen de stappen die genomen moeten worden om uiteindelijk tot het dichtdraaien van de gaskraan over te gaan. Hoe die plannen precies zullen worden opgesteld, wie daarmee aan de slag moeten, hoe bewoners een stem krijgen, dat alles is onduidelijk. Maar dat ze er op enig moment moeten komen is onvermijdelijk.

Wat wordt hier bijvoorbeeld de rol van Verenigingen van Eigenaren, afgekort VvE's, die het overgrote deel van het particuliere woningbezit in Nederland beheren. In totaal telt Nederland 125.000 actieve VvE's, met 1,2 miljoen appartementsrechten, dat wil zeggen dat het individuele eigendom (via zogenaamde splitsingsakten) onderdeel vormt van een groter gemeenschappelijk geheel, met alle verantwoordelijkheden en besluitvormingsprocedures die daarbij komen kijken. Voor het aanleggen van een alternatieve warmtevoorziening moet dan overeenstemming worden bereikt in een VvE, waarbij in sommige gevallen zelfs de splitsingsakten zullen moeten worden aangepast, waar dan weer iedereen mee moet instemmen.⁹ Ga d'r maar aan staan.

* * *

Dat zijn onwaarschijnlijke aantallen en evenzovele hindernissen. En dan hebben we het nog niet over de aantallen vaak oudere woningen die zo slecht geïsoleerd zijn of waar het onderhoud onvoldoende is geweest. Dat gaat om zo'n 20 procent van de gehele woningvoorraad, meer dan anderhalf miljoen woningen, veelal beheerd door woningcorporaties. Hoe ernstig de toestand is, bleek in 2022 toen de energieprijzen dramatisch de hoogte schoten en er zo'n 850.000 huishoudens geconfronteerd werden met onbetaalbare energierekeningen. Wat toen aan het

⁹ Voor een zeer adequate indruk over de ingewikkeldheid van de VvE-besluitvorming: Frank Steenkamp, *De lange hordenloop. Een lesje verduurzaming van twee Amsterdamse VvE's*. <https://nul20.nl/boeken/lange-hordenloop-lesje-verduurzaming-van-twee-amsterdamse-vves>

licht kwam was welbeschouwd beschamend. Bijna driekwart miljoen woningen verkeerde in een deplorabele staat. In Amsterdam bleken 100.000 en in heel Nederland 1,1 miljoen woningen nog steeds over enkel glas te beschikken.¹⁰ Alleen al door de verwarming aan te zetten droegen bewoners bij aan de opwarming van de aarde. Al vele decennia is zonneklaar dat enkel glas de warmte niet binnen houdt en de energierekening omhoog jaagt, dat daar anno 2022 in een substantieel deel van de woningvoorraad niets aan is gedaan, mag gerust als een vorm van ernstige institutionele verwaarlozing worden beschouwd.

Uiteindelijk moet de energietransitie ook bij deze huizen binnenkomen. Het gaat niet alleen om het openbreken van de straat voor de aanleg van een warmtenet, het gaat in de eerste plaats ook om het grondig verduurzamen van woningen, over het afwegen van alternatieven warmtebronnen, over het toekomstig beslag op de elektriciteit (zie de netcongestie), over wat er achter de voordeuren allemaal moet worden aangelegd en – voor menigeen het belangrijkste - wie wat gaat betalen. Dat is een proces dat in heel veel opvolgende stappen doorlopen moet worden, dat jaren in beslag neemt, dat handenvol geld gaat kosten en waarin voortdurend onzekerheid en onenigheid op de loer ligt.

* * *

Oké, het is niet zo dat dit allemaal in 2025 van acquit moet beginnen. De energietransitie is al minstens tien jaar bezig. Er zijn verschillende nationale, provinciale en gemeentelijke subsidiestromen op gang gekomen om het proces op gang te brengen. Er zijn proeftuinen gekomen, participatietools ontwikkeld en tal van bureaus staan te trappelen om dit in goede banen te leiden. Gemeenten hebben in beleidsnota's hun Transitievisie Warmte neergelegd, waarin zij inzicht bieden in de meest kansrijke alternatieven voor aardgas in verschillende wijken, zoals warmtenetten, elektrische warmtepompen of andere duurzame energiebronnen. Daarvoor zijn gemeentelijke afdelingen opgetuigd die het proces verder handen en voeten moeten geven, waarbij in principe uitvoeringsplannen moeten worden ontwikkeld om in wijken gefaseerd over te schakelen naar aardgasvrije warmtevoorzieningen.

Maar hoe dichter de plannen in de buurt van een wijk komen, hoe ingewikkelder de realisering daarvan lijkt te worden.

Maar hoe dichter de plannen in de buurt van een wijk komen, hoe ingewikkelder de realisering daarvan lijkt te worden. Dat is ook de belangrijkste eerste bevinding uit het Programma Aardgasvrije Wijken (PAW), waarmee in enige tientallen wijken proeftuinen zijn gestart om de transitie naar een aardgasvrije wijk op gang te brengen. Dat is geen onverdeeld succes geworden. In die wijken waar al bewonersinitiatieven of georganiseerde bewonersbetrokkenheid was, werden er meters gemaakt, zij het dat welwillende burgers zich vaak niet als een gelijkwaardige 'kennispartner' in het proces behandeld voelden. Maar waar er weinig bewonersorganisatie was stuitte de mooie beleidsintenties vaak op een hardnekkig wantrouwen van bewoners die op voorhand meenden dat zij de rekening gepresenteerd zouden en bijgevolg de hakken in het zand zetten.¹¹ Mensen in die wijken hebben van de overheid en van

¹⁰ Zie: !Woon, *Isolatieglas voor heel Amsterdam? Een verslag*. Maart 2022.

<https://www.wooninfo.nl/nieuws/2022/03/isolatieglas-voor-heel-amsterdam-een-verslag/>

¹¹ Zie: Rapport Bewonerstevredenheid Proeftuinen Aardgasvrije Wijken, juni 2021:

<https://open.overheid.nl/documenten/ronl-9f132e90-921d-4836-ac24-db9c9395e806/pdf>. En: TNO 2022 P12703, *De klantreis compleet: bewonerservaringen met de uitvoeringsfase van aardgasvrije Wijken*, februari 2023: <https://publications.tno.nl/publication/34640541/kQBygh/TNO-2022-P12703.pdf>.

instanties laatste twintig jaar nauwelijks iets gezien, hun huizen zijn slecht geïsoleerd, en dan komen ze nu vertellen dat je van het gas af moet - ‘dacht het niet.....’.

Dat zijn belangrijke ervaringen. Want wie bepaalt wat eigenlijk? Wie praat waar en wanneer mee? Zijn er spelregels? Wie neemt nu eigenlijk het initiatief? Met wie moet er eigenlijk overlegd worden, hoe pak je dat aan, waar liggen de aanknopingspunten, hoe kunnen mensen in beweging komen en wat gebeurt er eigenlijk al? Hoe geef je handen en voeten aan het in elke gemeentelijke beleidsnota opgeschreven adagium dat er samengewerkt moet worden met bewoners?

* * *

Overigens zijn er wel degelijk aanknopingspunten. Want niet alleen heeft de energietransitie ministeries, provincie, gemeenten, onderzoekers en adviesbureaus in beweging gebracht, ook burgers hebben zich niet onbetuigd gelaten en zijn stappen gaan zetten om hun energiegebruik te verduurzamen. De toename van het aantal zonnepanelen de afgelopen jaren is ronduit spectaculair te noemen. Tussen 2015 en 2023 nam het aantal met 800.000 toe, tot zo'n 2,6 miljoen. Vaak gebeurde de aanschaf in collectief verband. Op initiatief van of in nauwe samenwerking met bewoners zijn samen met welzijnswerk of woningcorporaties her en der verduurzamingsinitiatieven van de grond gekomen.¹²

Hoe geef je handen en voeten aan het in elke gemeentelijke beleidsnota opgeschreven adagium dat er samengewerkt moet worden met bewoners?

Er zijn bovendien op tal van plaatsen energiecoöperaties opgericht, waarmee bewoners gezamenlijk duurzame energiebonnen willen en ook zijn gaan exploiteren. Niet alleen met betrekking tot zonnepanelen, maar ook windmolens, waarvan de opbrengst soms werd gebruikt voor de financiering van publieke voorzieningen. Er zijn zelfs – zij het nog sporadisch – bewonersinitiatieven die zelf de exploitatie en organisatie van een lokaal warmtenet op basis van aquathermie ter hand nemen. Dat is een heidense klus, die niet zonder financiële steun van de overheid en een door bewoners aangestuurde vorm van professionele begeleiding te realiseren valt, maar het gebeurt wel degelijk. In Amsterdam, Utrecht en Rotterdam hebben tientallen bewonersinitiatieven zich verenigd in federatieve verbanden en koepelorganisaties, die in overleg treden de gemeente om financieringsstromen te beheren om zo de van-onderop-inbreng van bewoners en van hun organisatievormen te verzekeren om te voorkomen dat alleen grote marktpartijen de dienst gaan uitmaken in de energietransitie.¹³

Ook binnen de Verenigingen van Eigenaren is het bewustzijn groeiend dat afwachten geen verstandige optie is. Dat begint met het verduurzamen van de meerjarig onderhoudsplanning, het MJOP. Als je nu toch het dak moet vervangen, kan het dan niet meteen duurzamer? Als de kozijnen of de rookgaskanalen aan vervanging toe zijn, wat is dan de duurzaamste oplossing? En wat moet er gebeuren om de woningen van een alternatieve warmtebron te voorzien? Welke bron is dan mogelijk en realiseerbaar? Kan elke woning een warmtepomp krijgen? En wat zijn de

¹² Anke van Hal en Niels Götz, *Verduurzamen mét bewoners. Samenwerken aan de energietransitie in kwetsbare wijken*. Den Haag: Platform31 en Nyenrode Business Universiteit.

<https://www.platform31.nl/artikelen/verduurzamen-met-bewoners/>

¹³ Zie: ‘Amsterdam erkent energiegemeenschappen’, Gemeente.nu, 11 december 2024:

<https://www.gemeente.nu/bestuur/participatie/amsterdam-erkent-energiegemeenschappen/>. En:

Maurice Specht (2018), *Wijk voor de wijk: pleidooi voor een bewonersgedreven*

wijkenergietransitie. Utrecht: Landelijk Samenwerkingsverband Actieve bewoners (LSA)

<https://www.lsabewoners.nl/wp-content/uploads/Essay-Wijk-voor-de-wijk-bewonersgedreven-energietransitie.pdf>

kosten (en de subsidiemogelijkheden)? Moet er gespaard worden of kan er geld geleend worden bij bijvoorbeeld het Warmtefonds? Bij goed functionerende VvE's zijn er inmiddels duurzaamheidscommissies met deze vragen actief in de weer. Zij onderzoeken subsidiemogelijkheden, laten hun woningen of gebouwen onderzoeken en maken een planning om de toekomst tegemoet te treden. Maar op het geheel van de 125.000 VvE vormen deze actieve VvE nog steeds een beperkte minderheid.

Wat al deze inspanningen duidelijk maken is dat het hier een extreem taaie materie betreft. Dat is ook wat veel mensen weerhoudt om er aan te beginnen. Het vergt een lange adem. Je moet de weg weten in overheidsland om door het woud van regelingen te komen. En je moet vooral beschikken over een gezonde portie idealisme en uithoudingsvermogen.

Daar beschikt niet iedereen over. Sterker wat zich nu als bewonersinitiatieven manifesteert is een onmiskenbare voorhoede gevormd door mensen die zich zorgen maken om het klimaat, daartoe geëquipeerd zijn, die tijd kunnen vrijmaken en de organisatorische vermogens hebben om medebewoners te mobiliseren. In enkele gevallen zijn ze zelf in staat om met behulp van subsidie- en geldstromen er professioneel werk van te maken. Dan resulteert hun idealisme uiteindelijk in betaalde arbeid, wat belangrijk bijdraagt aan het uithoudingsvermogen van het initiatief.

* * *

Maar nogmaals, wat we aan de zijde van actieve bewoners zien is het topje van de ijsberg. Het is de voorhoede. En – laten we eerlijk zijn - het zijn vaak ook de mensen met een ruimere portemonnee, een betere opleiding, woonachtig in de betere wijken. Daar is op zichzelf niets mis mee, want ook in die wijken moet het nodige gebeuren, maar om echt impact te hebben is een veel groter bereik nodig, moet er veel meer in beweging worden gebracht. De energietransitie moet ook landen in de wijken waar geen voorhoedes zijn en de energierekeningen boven gemiddeld hoog is. De energietransitie moet ook die Verenigingen van Eigenaren meenemen die nu nog een louter administratief leven leiden en geen daadkracht vertonen.

Dat is waar ook steeds vaker voor gewaarschuwd wordt. Of het nu voormalig directeur van het Planbureau voor de Leefomgeving en hoogleraar Maarten Hajer, of Kees Vendrik voorzitter van het Nationaal Klimaat Platform of Marco Bekkert de huidige directeur van het Planbureau van de Leefomgeving, iedereen met enigszins verstand van zaken wijst erop dat de energietransitie vast gaat lopen als het proces er niet in slaagt om bewoners in beweging te brengen. Zij constateren dat de meerderheid van de bewoners nauwelijks nog betrokken is, dat ze onvoldoende georganiseerd zijn en dat bij veel groepen sprake is van terughoudendheid.

Zo dreigt de energietransitie bij te dragen aan de maatschappelijke ongelijkheid, waarbij groepen bewoners in oudere wijken minder profiteren en mogelijk met hogere kosten worden opgepadeld dan de groepen die beter voor hun belangen kunnen opkomen.

Zo dreigt de energietransitie bij te dragen aan de maatschappelijke ongelijkheid, waarbij groepen bewoners in oudere wijken minder profiteren en mogelijk met hogere kosten worden opgepadeld dan de groepen die beter voor hun belangen kunnen opkomen en ook nog eens bredere schouders hebben.¹⁴ Dat is een onrechtvaardigheid die steeds meer weerstand zal oproepen en

¹⁴ Zie: Meike Bokhorst, Noëlle Ruckert, Maike Klip, Thomas van Manen Kooij (2022), *Ongelijke toegang tot de energietransitie. Laagdrempeliger voorzieningen voor alle huishoudens*. Rapportnummer: 2022/201 Den Haag: Nationale Ombudsman.

het risico met zich meedraagt dat huurders en bewoners op een zeker moment de hakken in het zand zetten en massaal elke medewerking weigeren. Een scenario dat niemand wil en zeker nog te vermijden is.

Want ondanks alles is in Nederland het draagvlak onder de bevolking voor de energietransitie nog steeds overwegend positief.¹⁵ Meer dan in andere Europese landen hebben Nederlanders hun best gedaan om hun woningen te verduurzamen. Met uitzondering van een relatief klein aantal sceptici kan je zeggen dat in principe de wil er is. Met als kanttekening dat zo'n 40 procent van de Nederlanders vreest (11 procent meer dan gemiddeld in andere Europese landen) dat de energietransitie een bedreiging vormt voor de koopkracht en hen dus geld zal kosten.

De rol van de overheden is daarbij cruciaal. Iedereen verwacht dat zij het voortouw zullen nemen. Overheden moeten het proces aanjagen en de voorwaarden creëren die tot vertrouwenwekkende resultaten zal leiden. Gebeurt dat niet, dan zal de scepsis toenemen en het vertrouwen dat dit proces tot een positief einde zal worden gebracht snel gaan slinken.

* * *

Natuurlijk is er sinds 1925 veel veranderd. Maar met in acht name van de verschillen is de situatie toch ook te vergelijken met waar de Commissaris van de Koningin, J.T. Linthorst Homan mee te maken kreeg. Hij zag stagnatie, stilstand en hij realiseerde zich dat hij in de gemeenschappen moest gaan investeren om de uitzichtloze armoede een halt toe te roepen. Ook 1954 biedt vergelijkingsmateriaal. Toen realiseerde de jonge en ambitieuze ambtenaar Gradus Hendriks zich dat het een praktisch vak is om mensen bij elkaar te brengen en gemeenschappelijke verantwoordelijkheid te laten dragen. Of in het midden van de jaren zeventig toen de stadsvernieuwingsmachine vastliep en bewoners in positie gebracht moesten worden om de noodzakelijke vernieuwing op een geaccepteerde wijze tot stand te brengen.

In alle gevallen greep de overheid naar een middel dat erop gericht was om de positie van bewoners te versterken, dat ze in staat stelden om zich te verenigen, om hun eigen woonomgeving naar hun hand te zetten. De overheid schreef niet voor hoe mensen zich moesten gedragen of hoe ze moesten meewerken aan grootse plannen, maar de overheid stelde menskracht, zijnde opbouwwerkers, en financiën ter beschikking om hen op weg te helpen om zelf hun positie te bepalen en hun stem te verheffen.

Als we echt willen dat duurzaamheid, net zoals zorg, een thema is waar mensen met elkaar verantwoordelijkheid voor kunnen nemen, dan zullen we in hun gemeenschappelijkheid moeten investeren.

En dat is wat er nu ook moet gebeuren. Als de energietransitie echt voortgang wil boeken en vaart wil maken, dan zullen we gemeenschapsvorming niet alleen op het papier van de beleidsnota's moeten toejuichen maar het in de praktijk van het dagelijks leven in buurten en wijken moeten gaan faciliteren. Als we echt willen dat duurzaamheid, net zoals zorg, een thema is dat bij mensen binnen moet komen, waar ze mee bezig gaan en waar ze met elkaar verantwoordelijkheid voor kunnen nemen, dan zullen we in hun gemeenschappelijkheid moeten investeren. Dat is precies wat opbouwwerkers op gang kunnen brengen.

<https://www.nationaleombudsman.nl/system/files/bijlage/Ongelijke%20toegang%20tot%20de%20energietransitie.pdf>

¹⁵ CBS: <https://longreads.cbs.nl/klimaatverandering-en-energietransitie-2023/opvattingen-over-de-energietransitie/>

* * *

Op kleine lokale schaal hebben opbouwwerkers overigens deze proeve van bekwaamheid al lang bewezen. Ze zijn er zelfs al vroeg mee begonnen. Onlangs zijn alle uitgaven van de opbouwwerkvakbladen *Mededelingen Opbouwwerk* (1981-1992) en *MO Samenlevingsopbouw* (1993-2012) gedigitaliseerd en doorzoekbaar gemaakt op de website van de Canon sociaal werk.¹⁶ Wie deze uitgaven doorzoekt op het woord milieu ziet het beeldscherm vollopen met verslagen van bewoners die samen met opbouwwerkers zich verzetten tegen bodemvervuiling, zich hard maken voor vergroening van buurten en voor milieuvriendelijk renoveren. Ze staan bewoners bij met onderzoeksvaardigheden, ze halen ervaringen en klachten op van bewoners, faciliteren bewonersbijeenkomsten, maken stencils, flyers en kranten en zoeken verbindingen met betrokken instanties.

Die lijn is doorgetrokken naar het heden, hoewel de problematiek uiteraard verschoven is. In de jaren tachtig was de bodemsanering van binnenstedelijke fabrieksterreinen een zorgenkindje, tegenwoordig gaat het meer om leefbaarheid en vergroening, achterstallig onderhoud en isolatie, en het opwekken en gebruiken van duurzame energiebronnen. Steeds meer wijkgerichte initiatieven combineren duurzaamheid met sociale aspecten. Dan gaat het om recyclen, deelapps, autodelen, circulariteit, kringloopwinkels, kledingruil - allemaal zaken die bewoners met elkaar opzetten, vaak leunend op de sociale infrastructuur van een welzijnsorganisatie of buurtvereniging.

In Nederland zijn momenteel als het gaat om de verduurzaming van de woonomgeving naar schatting zo'n 800 bewonersinitiatieven actief. Het zijn verbanden van bewoners, tegenwoordig spreekt men van energiegemeenschappen, die zich laten leiden door duurzame doelen en geen winstbejag nastreven. Veel van die initiatieven gaan de schaal van een wijk te boven en richten zich bijvoorbeeld op de exploitatie van zonne-energie of windmolens. Maar er zijn er ook veel die binnen een overzichtelijk gebied opereren of een kleinere gemeente of stadsdeel en daar actie ondernemen om met elkaar spullen te delen, zonnepanelen aan te schaffen of zich te bezinnen op een duurzaam lokaal warmtenet.

Steeds meer wijkgerichte initiatieven combineren duurzaamheid met sociale aspecten.

Een van de meest sprekende voorbeelden is Ketelhuis WG, de lokale energiecoöperatie voor de WG-buurt in Amsterdam Oud-West, waar bewoners en ondernemers met succes het heft in eigen handen hebben genomen voor een toekomstbestendige WG-buurt. Veel van deze initiatieven doen dit op eigen (vrijwillige) kracht, maar in evenzovele gevallen worden ze ondersteund door welzijnsorganisaties die hun ruimten en capaciteit ter beschikking stellen en waar nodig professionele werkers die hun vaardigheden ter beschikking stellen om de bewonersinitiatieven op weg te helpen en van continuïteit te voorzien.

Vooraf in 2022 toen de energiearmoede op grote schaal aan het licht kwam, hebben op veel plaatsen opbouwwerkers hun meerwaarde bewezen. Want terwijl de rekeningen opliepen kwamen in veel wijken opbouwwerkers in beweging. Zij schakelden sleutelfiguren in, gingen op huisbezoek, inventariseerden gebreken en brachten honderden huishoudens in contact met energiecoaches die die maatregelen konden adviseren die het energiegebruik zouden kunnen terugbrengen. Zeker als het ging om extra toeslagen moesten ze het wantrouwen van vele

¹⁶ Zie het Wil van de Leur-opbouwwerkarchief: <https://www.canonsociaalwerk.eu/opbouwwerkarchief/>

bewoners die bang waren dat ze naderhand alles zouden moeten terugbetalen, zien te overwinnen. Dat zijn allemaal bewoners die ooit van het gas af moeten.

* * *

Uit die ervaringen is een belangrijke les te trekken. Zeker in wat dan wel kwetsbare wijken wordt genoemd staat de energietransitie niet op zichzelf. Het is niet een aparte opgave die los valt te bezien van alle andere besognes die in een wijk of buurt spelen. Wie gezamenlijkheid in de verschillende aspecten en fases van de energietransitie tot stand wil brengen, moet eerst en vooral investeren in de sociale samenhang, of zoals dat tegenwoordig wel wordt aangeduid: in het sociale ecosysteem van een buurt.¹⁷ Als een buurt niet veilig is, als de leefbaarheid onder druk staat, als verloedering op de loer ligt, als mensen elkaar niet kennen of gedag zeggen, waarom zouden mensen wel in beweging komen voor zoiets als duurzaamheid? Het is te vergelijken met de beroemde pyramide van Maslow, die ons heeft geleerd dat als de materiële basis onder druk staat, mensen niet toe komen aan de hogere dimensies van welbevinden. Dat geldt ook voor de energietransitie: als de sociale basis in een buurt wankel is dan is het verre doel van de energietransitie of van bewust en duurzaam leven onvoorstelbaar, het is simpelweg buiten bereik.¹⁸

Daar wringt ook de schoen. Duurzaamheid en doelen van de energietransitie staan nog te veel op zichzelf, als een apart maatschappelijk vraagstuk. Ook de doorsnee sociaal werker die in een wijkteam werkzaam is, heeft er weinig mee op. De meeste publieke professionals zien de energietransitie als een technische kwestie en velen trekken daar de conclusie uit dat het hun pakkie an niet is. Dat duurzaam leven net als onderlinge zorgzaamheid iets is dat bij het dagelijks leven hoort, waar je keuzen in kan maken, stappen in kunt zetten, elkaar kunt opzoeken is een dimensie in hun vak die onderontwikkeld is. Vaak hebben ze het al druk genoeg met het verstouwen van hun 'caseload' en melden ze dat ze dit er niet 'bij' kunnen hebben.

De meeste publieke professionals zien de energietransitie als een technische kwestie en velen trekken daar de conclusie uit dat het hun pakkie an niet is.

Hier wreekt zich het feit dat in de recente geschiedenis van het sociaal werk het opbouwwerk een ondergeschoven kindje is geworden, waardoor deze bredere sociale en collectieve dimensie in het sociaal werk in de verdrukking is gekomen. De roep om het heruitvinden van samenlevingsopbouw, om het versterken van de sociale basis, om de energietransitie te integreren in een brede wijkaanpak duidt er op dat in beleidskringen het besef doordringt dat het de hoogste tijd wordt om de bakens te verzetten. Ook binnen de beroepsverbanden van sociaal werkers staan steeds meer mensen op die duurzaamheid een vaste plek willen geven in hun werk. Zij vinden dat het een levensgebied, dat verbonden is met bestaanszekerheid, onmiddellijk als de energierekening onbetaalbaar wordt, maar ook in de toekomst voor hen zelf, voor hun leefomgeving, voor het milieu. Binnen de opbouwwerkcommunity Krachtproef ijvert hier al sinds 2017 een groep opbouwwerkers voor. Wat begon als kleine groep zendelingen, is inmiddels een stevige beweging geworden, een netwerk van zo'n 130 professionals, ondersteund door de

¹⁷ Zie: Richard de Brabander, Josien Hofs, Jeanet de Jong, Christine Kuiper, Maja Ročak, Mariël van Pelt (2022), *Oproep tot actie. Pleidooi voor een eco-sociale benadering van sociaal werk*. Utrecht: BPSW. <https://www.bpsw.nl/app/uploads/Pleidooi-eco-sociaal-benadering-sociaal-werk.pdf> En: Richard de Brabander (2022), *Ecosociaal werk. Van klimaatneutraal naar klimaatrechtvaardig*. Oratie. Rotterdam: Inholland. <https://www.inholland.nl/onderzoek/publicaties/ecosociaal-werk/>

¹⁸ Zie: MOVISIES, november 2019, <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2019-11/Movisies%202019-3.pdf>.

Beroepsvereniging van Professionals in het Sociaal Werk (BPSW) en de werkgeversorganisatie Sociaal Werk Nederland.¹⁹

* * *

Dit essay, zoveel zal inmiddels duidelijk zijn, is een pleidooi voor het opnieuw waarderen en in stelling brengen van opbouwwerk en samenlevingsopbouw. Omdat de energietransitie en zelfs ruimer de noodzakelijke verduurzaming van Nederland pas echt zoden aan de dijk gaat zetten als ze niet alleen op papier verkondigd wordt, maar van onderop gevoed. Als het niet alleen een zorg (en vaak een verdienmodel) van beleidsmakers, ambtenaren, energiebedrijven en adviesbureaus is, maar een nastrevenswaardig doel van mensen op hun eigen manier en in hun eigen woonomgeving. Dat gaat niet vanzelf. Daarvoor moet je, zoals commissaris van de koningin J.T. Linthorst Homan zich al in 1925 realiseerde, de voedingsbodem vruchtbaar maken. Dat is waar het in het opbouwwerk om draait.²⁰

Dat is dus wezenlijk wat anders dan ‘het creëren van draagvlak’, een veel gehoorde beleidsmatige toverformule om de eigen plannen in roulatie te brengen. Het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving heeft daar al in 2022 in een advies aan minister De Jonge korte metten mee gemaakt: “Participatieprocessen die uitsluitend gericht zijn op het verkrijgen van bestuurlijk of politiek draagvlak voor ingrijpende maatregelen, worden daarom vaak met wantrouwen bejegend. Zeker als blijkt dat dat belangrijke besluiten al zijn genomen en er sprake is van zogenaamde schijnparticipatie. Het gaat ook voorbij aan de, soms latente, motivatie die in de samenleving aanwezig is om aan de energietransitie bij te willen dragen. Het kernbegrip is hierbij empowerment: creëer een groter inzicht in de noodzakelijke competenties bij alle belanghebbenden en zet in op het versterken van de kennis en kunde bij bewoners. Kies voor het empoweren van bewoners door het versterken van kennisontwikkeling en uitwisseling, het vergroten van sociale netwerken en gemeenschapsgevoel.”²¹ Hier spreekt de geest van Marga Klompé.

Opbouwwerk staat voor een professie die op meerdere momenten in de moderne sociale geschiedenis van Nederland van cruciaal belang is geweest, maar wiens rol in de geschiedenisboeken zelden of nooit vermeld wordt. Het werk is niet of nauwelijks zichtbaar in de politieke arena’s, het werk kent geen uitgesproken leiders die aanschuiven bij praatprogramma’s, het werk staat niet bol van grootse opinies en eindeloze vergezichten. Voor de media blijven de meeste opbouwwerkers onzichtbaar, ze bewegen in de haarvaten van de samenleving, brengen mensen in beweging, stimuleren hun organiserend vermogen, wijzen de weg, steken hun handen uit de mouwen, maar als de schijnwerpers erop staan, bevinden ze zich in de coulissen.

Opbouwwerk staat voor een professie die op meerdere momenten in de moderne sociale geschiedenis van Nederland van cruciaal belang is geweest.

¹⁹ Paul Vlaar, Energietransitie: Ertegenaan met opbouwwerk, november 2019: <https://krachtproef.org/files/krachtproef.org/uploads/files/714622/Opbouwwerk%20&%20duurzaamheid.pdf>

²⁰ Zie voor een krachtig pleidooi: MANIFEST OPBOUWWERK CRUCIAAL IN DE ENERGIETRANSITIE Opbouwwerkers hebben het lef en de kennis om samen met bewoners aan de slag te gaan met de energietransitie. <https://krachtproef.org/files/krachtproef.org/uploads/files/714622/Manifest-opbouwwerk-Energietransitie.pdf>

²¹ Zie: Eindadviezen OFL – Participatie in het aardgasvrij maken van wijken 2019-2021: <https://www.overlegorgaanfysiekeleefomgeving.nl/actuele+projecten/actuele+projecten+overzicht/aardgasvrije+wijken/documenten+aardgasvrije+wijken/handlerdownloadfiles.ashx?idnv=2173068>

Ze doen echter iets wat het openbaar bestuur op eigen kracht nooit voor elkaar krijgt. Het beleid kan nog zo indringend spreken over burgerparticipatie, over het betrekken van bewoners, over inspraak, over verantwoordelijkheid leggen bij de samenleving of hoe je het ook maar noemt, veel verder dan geduldig papier zal dat niet komen. De vele honderden miljoenen die in dit kader aan communicatie, voorlichting en externe adviesbureaus worden besteed, brengen daar geen verandering in.

* * *

Nu, in het midden van de jaren twintig van de 21^e eeuw, staat de overheid opnieuw voor een immense opgave. Ze heeft ambitieuze plannen om van het gas af te gaan, ze wil een transitie naar duurzame energie realiseren en ze heeft haast, want wie in 2050 de doelstellingen gerealiseerd wil zien moet nu aan de bak. Dat is een opgave die de stadsvernieuwingsoperatie uit de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw verre overtreft. Het is een operatie die tastbaar wordt in nagenoeg elk huis in Nederland, die vele tienduizenden VvE's en verhuurders gaat raken, waarvoor leidingen gelegd moeten worden, huizen open gebroken. Het is een operatie die meer dan tien miljoen Nederlanders, huurder en huiseigenaren, gaat raken. Een operatie die kansloos is als de mensen die er direct mee te maken krijgen geen stem krijgen in het proces, als ze zich niet verenigen en laten vertegenwoordigen. Eigenlijk is er niemand die dat nog zal tegenspreken. Geen beleidsnota op dit terrein of er wordt op het belang van de bewonersinbreng gehamerd.

Maar aanzienlijk minder woorden worden besteed aan de vraag hoe die stem dan gehoord en gewogen gaat worden? Gaat dat vanzelf? Wordt er gewacht tot de mensen de hakken in het zand zetten en weigeren om ook maar aan iets mee te werken, zoals dat in de jaren zeventig bij de stadsvernieuwing gebeurde, in de hoop dat er uit deze confrontatie iets productiefs groeit?²² Of leren we uit de geschiedenis en brengen we het opbouwwerk in stelling om de energietransitie ook van onderop te voeden en mensen de verantwoordelijkheid te geven over de energievoorzieningen in hun huis, in hun buurt, in hun wijk, je zelfs in hun dorp of stad.

I rest my case.

Jos van der Lans begon in 1982 zijn loopbaan bij het Nederlands Instituut voor Maatschappelijke Opbouw (NIMO) als eindredacteur van het opbouwwerktijdschrift *Marge*. Hij was hoofdredacteur van het *Welzijnsweekblad* en het *Tijdschrift van de sociale sector*. Sinds midden jaren negentig werkt hij als zelfstandig publicist en schreef een groot aantal boeken over de publieke sector en publiceerde hij enkele historische studies over de volkshuisvesting. In 2007 was hij een van de initiatiefnemers van de Canon sociaal werk, waarin de geschiedenis van het brede sociaal werk wordt gedocumenteerd. In de zomer van 2025 verschijnt van zijn hand: *Een kleine geschiedenis van het sociaal werk*. Zie: www.canonsociaalwerk.eu en www.josvdlans.nl.

²² Interessante lessen uit de stadsvernieuwing worden getrokken door Anke van Hal, Matthijs Uyterlinde en Maurice Coen, *De derde succesfactor bij het aardgasvrij maken van wijken*. Programma aardgasvrije wijken. https://homemates.nl/assets/factsheets/De-derde-succesfactor-bij-het-aardgasvrijmaken-van-wijken-Anke_van_Hal-2.pdf